Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԷՀՊՊՈՍ

Տարեկան գինն է 10 Ֆրանգ կէս տարուանն 5 Ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիւ 2. 1860 Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԵՐԻԱՄ ՍՈՒՍԵՐԹ ԵՒ ՍՈՒՍԵՐԹԵԱՆՔ

ԳԼՈՒԽ Բ.

Յակովբ Բ.ին կառավարութիւնը։ Տուկլասեանց դէտ գրած պատերազմիկը եւ թագաւորին մահը։

Ժբախտ Յակովբ Ա.ին որդին Յակովբ Բ. քաղաքական պատերազմաց մէջ չափահաս եղաւ։ Ասի ալ հօրը պէս գեղեցիկ մարդ մըն էր, բայց ձախ այտին վրայ կարմիր գիծ մ'ունենալուն համար Յակովբ Հրաստ կոչուեցաւ։ Իր չափահասութեան սկիզբները Արքիպալտ Տուկլաս տէրութեան վերատեսուչ անուանուած էր, բայց տեսնելով որ ասանկ բարձր պաշտօն մը ամբարտաւան եւ յանդուգն մարդու մը ձեռքը ինչպէս որ Արքիպալտ էր, վնասակար կրնար ըլլալ, ասոր համար նոյն պաշտօնը իրմէ վերցուց։ Ասոնց Տուկլաս իրեն նախատինք մ'առաւ, զորն որ չկրցաւ մոռնալ։ Ուստի իր դղեակը քաշուելով ազգականաց ու բարեկամաց հրաւէր խրկեց որ իրեն հետ թագաւորին դէմ ապստամբին։ Շատերն իր կողմն անցան. բայց ոմանք անոր սպառնալեաց միտ չդնելով թագաւորին հաւատարիմ մնացին, որոնց մէջն էր Մաք Լելլան։ Տուկլաս բարկանալով անոնց ընդդիմութեան վրայ, թագաւորին դէմ իր ապստամբութեան գործքը անով սկսաւ որ անոր հաւատարիմ աղնուականաց կալուածոց ու դղեակներուն վրայ կը յարձակէր եւ մէկէն վրան հասնելով դիւրութեամբ կ'առնուր։ Ասոնց կերպով Մաք Լելլան ալ գերի բռնեց եւ իր ամուր Թրիէվ բերդը տարաւ։ Ասոնց լուրին վրայ Փաթրիք Կրէյ թագաւորին սկովտիացի թիկնապահաց զօրագլուխն ու Մաք Լելլանին քեռին, թագաւորին ոտքն ինկաւ եւ աղաչեց որ իր թագաւորական բովանդակ ազդեցութիւնն ի գործ դնէ եւ զՄաք Լելլան ազատէ, որ չըլլայ թէ քոչվիլ եւ Հերիէս աղնուականաց բախտին հանդիպի, զորոնք Տուկլաս բռնած ու գլխատած էր։ Թագաւորը Մաք Լելլան ազատելու ամէն ճիգն ըրաւ, Տուկլասին նամակ գրեց որուն մէջ կէս մը աղաչելու կերպով կը խնդրէր Տուկլասէն որ զՄաք Լելլան Փաթրիք Կրէյին ձեռքն յանձնէ։ Կրէյ առանց ժամանակ կորսնցընելու ճամբայ ելաւ Թրիէվ դղեակը երթալու եւ հոն հասաւ նէ Տուկլաս սեղանէն ելլելու վրայ էր։ Տուկլաս թէպէտ առ երեսս աղէկ ընդունելութիւն ըրաւ դեսպանին, բայց այսու ամենայնիւ անոր առաքման պատճառը չուզեց մտիկ ընել մինչեւ որ հիւրը կէսօրուան կերակուրը չուտէ, ըսելով որ "Կշտացած հիւրընկալին եւ անօթի հիւրին հետ գործքերը աղէկ գլուխ չեն հանուիր,,։ Ասոնց բարեկամական ընդունելութիւնն՝ երկիւղն կամ վտանգի մը նշան չցուցընելու համար Կրէյ յանձն առաւ։ Երբոր սեղանը լմընցաւ Կրէյ թագաւորական թուղթը յանձնեց Տուկլասին. Տուկլաս մեծ յարգանօք թուղթն ընդունեցաւ, ու Կրէյին շնորհակալ եղաւ որ իր տիրոջմէ այնպիսի ժամանակ թուղթ ընդունելու արժանի եղած է երբոր ինք զինքը թագաւորական շնորհքէն բոլորովին ինկած կը կարծէր։ Եւ Կրէյին ձեռքէն բռնելով ըսաւ. Ձեր ու թագաւորին բաղձանքը կատարուի ու Մաք Լելլան ձեզի յանձնուի։ Ասոնց ըսելով զԿրէյ բակը տարաւ եւ անկերպարան ծածկուած զանգուածի մը քով մնտենալով, լաթը վեր վերցուց եւ ցրցուց իրեն քիչ մ'առաջ գլխատուած մարմին մը։ Կրէյ, ըսաւ Տուկլաս, դժբախտութեամբ քիչ մ'ուշ հասար. հոս է ձեր քրոջ որդին, թէպէտ եւ գլուխն իրմէ պակաս է, բայց մարմինը ձեր տրամադրութեան տակ կը ձգեմ։

Տուկլաս, պոռաց Կրէյ երեսին գոյնը նետելով ու մաղերը տնկուած, որովհետեւ գլուխն առիք մարմինն ալ ձեզի մնայ։ Եւ ձի հեծած ատենը, լի սպառնալեօք ասոնց խօսքերն ալ աւելցուց. Տուկլաս, կերդնում որ եթէ Աստուած ինծի կեանք շնորհէ, ասոնց գործքը ձեզի ծանր պիտի նստի։ Ասոնց ըսելով ձիուն կուշտը մտրակը զարկաւ ու անհետացաւ։ — Լտեւէն հասէք, բռնեցէք, պոռաց Տուկլաս. ասանկ մէկ քեռին քեռորդիէն բաժնելը մեղք է։ Տուկլասին ծառաները հնազանդեցան ու վաթսուն (անգլիական) մղոնի չափ զԿրէյ հալածեցին, բայց անիկակ յառաջուընէ իրեն աղէկ ձի մը հոգացած էր ամէն կարելի վտանգներուն համար։

Սկսեալ ետեւ Տուկլաս ամէն ակնածութիւնը մէկ դի ձգեց, եւ Քրօֆրտ եւ Ռոս կոմսից հետ, որոնք արդէն գրեթէ թագաւորական իշխանութիւն մ'ունէին, դաշնագրութիւն ըրաւ, որուն զօրութեամբ ամէն դէպքի մէջ ինչ եւ իցէ թշնամւոյ յարձակման դէմ թէպէտ եւ Յակովբ Բ. ըլլայ, իրար պիտի պաշտպանէին։

Թագաւորն ասոնց դաշնագրութեան լուրն երբոր առաւ, տեսաւ որ եթէ ասոնց երեք կամակից կոմսերն

օր մ՚իրենց զօրքը ժողվեն, ան ատեն անոնցը թագաւորական զօրքէն աւելի շատուոր կ՚ըլլան: Անոր համար որոշեց որ Տուկլասին սիրաը վաստրկելով զինքը նոյն միաբանութենէն բաժնէ, եւ աս վախճանին համար անոր զրուցել տուաւ թէ իրեն հետ բարեկամական տեսութիւն մ՚ընել կ՚ուզէ Սթիրլինկ թագաւորական բերդը: Տուկլաս, որն որ դեռ նոր իմացած էր թէ տէրութեան ատենադպիրն իր անձնական թշնամին թագաւորին երեսէն ինկած է, կարծեց որ թագաւորին ասանկ զիջումն ասոր հետ կապակցութիւն մ՚ունի, եւ յանձն առաւ ան պայմանաւ որ Յակովբ իր անձնական ձեռօք եւ տէրութեան մեծ կնքով կնքուած անցագիր մը իրեն իրրկէ: Տուկլաս իր պատգամաւորին ձեռօք ընդունեցաւ ուզած երաշխաւորութիւնը եւ աս կերպով 1452ին փետրուարի վերջերը հինգշաբթի հոգւով Սթիրլինկ եկաւ: Բայց որովհետեւ թագաւորին հետ տեսութիւնը բերդին մէջ միայն ընդ միայն պիտի ըլլար, անոր համար միայն ճեմն Հեմիլթընը, որն որ Հեմիլթընեանց մեծ տան գլուխն եւ իր անձնական բարեկամն էր՝ հետն առաւ, ու նեղ եւ զառ ի վեր ճամբէն բերդը ելաւ: Դուռը հասնելով Տուկլաս ամենէն յառաջ ներս մտաւ եւ Հեմիլթըն կ՚ուզէր ետեւէն երթալ, բայց Լիվինկսթըն, որն որ դրան պահպանութիւն կ՚ընէր եւ Հեմիլթընին ազգականն էր՝ երկաթապատ ձեռօք երեսը ապտակ մը զարկաւ: Աս կերպով ազգական մ՚ընդունելուն վրայ զարմացաւ Հեմիլթըն եւ քանի մը ոտք ետ երթալով բարկութեամբ սուրը քաշեց. բայց Լիվինկսթըն աս պարագան դուռը գոցելու գործածեց եւ Հեմիլթըն դրան մէկալ կողմը մնալու ստիպուեցաւ: Աս շշուկին վրայ Տուկլաս ետեւ դարձաւ ու տեսաւ որ դուռը գոցուեր է. բայց թագաւորին անցագրին վրայ վստահանալով ճամբան յառաջ տարաւ եւ թագաւորին առջեւ ելաւ:

Յակովբ զիմմն անկեղծութեամբ ընդունեցաւ, անանկ որ կոմսին ունեցած քիչ մը կասկածն ալ բոլորովին փարատեցաւ: Խօսակցութիւնն երկայն տեւելով թագաւորն զիմմն ընթրեաց հրաւիրեց ու ժամը եօթին սեղանի նստելով բոլոր ընթրեաց ժամանակը թագաւորն եւ Տուկլաս մտերմաբար իրենց անձնական շահերուն վրայ կը խօսէին, եւ կը ջանար թագաւորն որ զինքը միաբանութենէն բաժնէ. բայց Տուկլաս ուրիշ բան պատասխան չէր տար բայց եթէ աս որ անկարելի է ու այնպէս մնալու է: Ընթրիքէն ետեւ թագաւորն զՏուկլաս պատուհանի մը քով տանելով իր խնդիրն եւ Տուկլաս իր մերժումը կրկնեց: Վերջապէս թագաւորը ձայնը ու մտերմական կերպը թագաւորական հրամանին փոխելով ըսաւ որ աս միաբանութիւնը թէ իրեն իբրեւ թագաւորի պարտաւոր հաւատարմութեան եւ թէ թագաւորութեան խաղաղութեան դէմ է, ուստի եւ հրամայեց որ զանի քակէ: Տուկլաս ամբարտաւանութեամբ կրկնեց որ ինքն իր խօսքը տուած է եւ Տուկլասեանք իրենց խօսքը բնաւ չեն աւրեր: Թագաւորը նորէն հրամայական կերպով ստիպեց զինքը, կոմսն ալ աւելի խիստ կերպով իր անհաւանութիւնը յայտնեց, ու տէրութեան գործքերուն քէշ վարչութեանը զթագաւորը պատճառ կը սեպէր: Ասոր վրայ թագաւորն, որն որ Յակովբ հրաւէր կոչուած էր, բայց իր դիւրաբորբոք բարկութեան համար հրաւէրս ալ կրնար կոչուիլ, դաշոյնը քաշելով մինչեւ երախակալը Տուկլասին սիրտը խոթեց, ըսելով, թէ որ միաբանութիւնը դուն չես ուզեր քակել, կայ մէկ բան մ՚որ քու տեղդ զանիկայ կը քակէ: Տուկլաս իսկոյն աւելի հարուածին բերնութենէն քան թէ վէրքէն կոնրկի վրայ ինկաւ, անմիջապէս ծնկան վրայ եկաւ ու «մտանութիւն» ըսելով սուրը քաշեց, բայց նոյն րոպէին մէջ Կրէյ՝ որն որ, ինչպէս վերը ըսած էինք, Տուկլասէն վրէժ առնելու համար երդում ըրած էր, վրան հասնելով պատերազմի տապարով գլուխը ճեղքեց մինչեւ ուսը: Տուկլասին մարմինն անմիջապէս իր զգեստովը նոյն սենեկին պատուհանին դիմացը եղող պարտէզին փոսին մէջ նետուեցաւ. եւ ոմանք կ՚ըսեն որ նոյն փոսն յառաջուընէ փորուած ու պատրաստուած ըլլայ. բայց ուրիշները կը հաստատեն որ ասոր սպանումը պարզ թագաւորին յանկարծական բարկութեան հետեւանքն էր, եւ յառաջուընէ մտածուած սպանութիւն չկար: Կարծիքներն անորոշ են. բայց մեր կարծեացը համաձայն Լիվինկսթընին իր ազգականին յարմար ատեն տուած երկաթապատ ապտակը, որուն համար Հեմիլթըն չէ թէ միայն վրէժ չէ առած այլ շնորհակալ եղած է, աւելի առջի կարծեաց նպաստաւոր է:

Տուկլաս Սթիրլին քաղքին մէջ շրջ եղբայր թող տուած էր, որոնք իրենց անդրանիկ եղբօրը սպանումը լսածին պէս, երկրորդ եղբայրը իրենց տան գլուխ հրատարակեցին: Իրենց քով միայն 500 հոգի ունենալնուն համար, իրենց կոմսութիւնը քաշուեցան ու դաշնակցաց հրաւէր տալով զօրք ժողվեցին եւ 1500 հոգւով ետ դարձան, եւ իրենց թագաւորական անցագիրը նախատելու համար ձիուն պոչը կապեցին ու վրան ալ ստորին սպասաւոր մը նստեցուցին: Ձիուն առջեւը 500 փողահարք ամենայն զօրութեամբ փող կը զարնէին ու երբեմն երբեմն դագրելով Տուկլասին զինակիրը զՅակովբ երդմնալանց ու վատ կը կարդար: Աս հանդէսէն ետեւ Սթիրլինկ քաղաքը կողոպտեցին ու կրակ ալ տալ փորձեցին բայց բերդին զօրքը բնակչաց օգնութեան հասնելով, Տուկլասեանք լեռները քաշուելու ստիպուեցան սպառնալով որ քիչ մ՚ետքը նորէն պիտի դառնան:

Ինչպէս զօրաւոր պարոններ՝ Տուկլասեանց քրոֆքրտ եւ Ռոս կոմսից հետ միացած էին, որ Յակովբ մտածելու սկսած էր Սկովտիայի ամբոխը՝ որն որ աս դաւաճանութեանց ծածուկ նպատակն էր, առ ժամանակ մը թողուլ ու Գաղղիա ապաւինիլ: Բայց իր ազգական Քէնենէտի՝ Սուրբ Անդրէասի արքեպիսկոպոսը (որն որ նոյն ժամանակին իմաստուն մարդիկներէն մէկն էր) թագաւորին խորհուրդը փոխեց նետերով լեցուն կապարձին առասպելը առջեւը դնելով: Ասոր վրայ թագաւորը որոշեց որ պարոնները մէկիկ մէկիկ իր կողմը վաստրկելով միաբանութիւնը քակէ: Բայց այնչափ քաղաքականութենէ չհասկընալով աս ծանր պաշտօնը Արքեպիսկոպոսին յանձնեց, որն որ չէ թէ միայն Կորտոնեանց մեծ գերդաստանով թագաւորական կողմնակցութիւնը զրաւցուց այլ նաեւ Անկաս կոմսը, որն որ Տուկլասեանց փոքր ճիւղին գլուխն էր եւ իր մտերուն համար կարմրահեր կոչուած էր (իսկ Տուկլասեանց մեծ ճիւղին գլխաւորը Նեւ Տուկլաս կը կոչուէր), թագաւորին կողմը շահեցաւ: Ասոնցմէ ետեւ քրոֆքրտ կոմսն ալ հպատակեցաւ: Բայց Յակովբ որչափ որ քրոֆքրտին հպատակելուն ուրախացաւ, այնչափ ալ մէկալ կողմէն հոգի մէջ մտաւ, ինչու որ երդում ըրած էր, որ անոր ֆինհէյվն բերդին (որն որ կոմսին սովորական բնակութիւնն էր) ամենէն բարձր քարը ամենէն ստորին ընէ, այսինքն բերդն հիմնայատակ ընէ: Բայց Արքեպիսկոպոսն զթագաւորն աս տարակուսէն ալ ազատեց իրեն խորհուրդ մը տալով, զորն որ Յակովբ սիրով ընդունեցաւ: Թագաւորը կոմսին ծա-

նայց որ անոր ամրոցին պաշելութիւն կ'ուզէ ընել, եւ անոր անկեղծութեան վրայ վստահանալով, եւ զինքը երկիւղի մէջ չձգելու համար միայն տասուերկու զինեալ մարդիկ հետն առաւ: Քրոֆիրոտ թագաւորին պաշելութեան պատճառը չգիտնալով, ինքզինքը բախտին ձգեց, բայց զթագաւորը պատշաճ յարգանօք ընդունեցաւ ու մեծ հիւրասիրութիւն ցուցուց: Իսկ թագաւորը իր հպատակին քով բան մը չկերած ամրոցին ամենէն բարձր ծայրն ելաւ ու պատին վրայէն խախտած քարի կտոր մը առնելով խրամին մէջ նետեց. ասանկով ամրոցին ամենէն բարձր քարը ամենէն ստորին եղաւ: Քրոֆիրոտ զարմացած մնաց թագաւորին ըրածին վրայ բանին էութիւնը չգիտնալով:

Թէպէտ Տուկլաս շատ կողմնակից կորսընցուց, բայց սակայն միշտ պատերազմի կը պատրաստուէր, ինչու որ քանի մը զօրաւոր դաշնակից ունէր որոնց մէջն էր Հեմիլթըն որ իր ազգականէն Սթիրլինկ բերդին դրան առջեւ երկաթապատ ապտակն առած էր: Տուկլաս 40.000ի չափ բանակ մը ժողվելով յառաջ կ'երթար որպէս զի իր Էպերքորն ամրոցին, զորն որ Օրքնի եւ Անկաս կոմսերը պաշարած էին, օգնութեան հասնի: Թագաւորն իր կողմանէ գրեթէ նոյնչափ զօրքով դիմացը կ'երթար, եւ տեսնելով որ Տուկլասին զօրքը քառն գետին եղերքը բանակած է, ինքն ալ գետին մէկալ կողմը բանակեցաւ, անանկ որ միայն գետն երկու զօրաւոր բանակները կը բաժնէր, եւ երկու կողմն ալ պատերազմը անհրաժեշտ կը համարէին եւ վերջապէս պիտի որոշուէր, որ արդեօք Սթուարթեանք չէ՞ Տուկլասեանք անկեցեալը Սկովտիայի թագը պիտի ժառանգեն, որն որ այնչափ անգամ մէկ տոհմէն մէկալ տոհմ անցնելու վտանգի մէջ ինկած էր: Թագաւորին բարի խորհրդականը ասանկ դժուարին պարագայի մէջ զինքը չմոռցաւ: Հաղիւ թէ երկու բանակները դիմացէ դիմաց եկած էին, ինքը առանց ժամանակ կորսնցընելու Տուկլասին կողմնակցութեան երեւելիներուն եւ մանաւանդ Հեմիլթընին՝ որն որ անոնց մէջ ամենէն զօրաւորն էր, գաղտնի պատգամաւորներ խրկեց, անոնց բացարձակ անյիշաչարութիւն խոստանալով թէ որ ապստամբաց կողմը ձգեն եւ թագաւորին կողմն անցնին: Կողմնակիցները թէպէտ եւ աս հրաւէրն ընդունելու բաղձանք ունէին, բայց Տուկլասին խօսք տուած ըլլալով որ ամենեւին մէկ պարագայի մէջ զինքը թող չեն տար, զՏուկլաս կը ստիպէին որ ժամ մը յառաջ պատերազմը սկսի:

Երկրորդ օրն երբոր Տուկլաս իր դաշնակցաց խորհրդին համաձայն պատերազմը պիտի բանար, թագաւորն անոր բանակը պատգամաւոր խրկեց, եւ հրամայեց որ բանակը ցրուէ, ապա թէ ոչ թէ ինքն եւ թէ անոր կողմնակիցներն իբրեւ մատնիչ կը հրատարակուին: Կոմսը մտիկ չընաւ, եւ զօրքը յարդարելէն ետեւ սկսաւ յառաջ քալել: Բայց որովհետեւ Նոյն իսկ ինքը տարտամ մէկն էր եւ չուզեն ատեն իր կողմնակցաց մէջ քանի մը յապաղումներ տեսաւ, հրամայեց որ կենան ու զօրքը նորէն բանակը դարձուց: Ասոր վրայ Հեմիլթըն Տուկլասին վրանը մտնելով ստիպեց զինքն որ որոշ պատասխան մը տայ թէ արդեօք պատերազմ ընելու միտք ունի՞, ինչու որ կ'ըսէր, ամէն մէկ ժամու կորուսսը մեզի վնասակար կրնայ ըլլալ: Բայց Տուկլաս փոխանակ Հեմիլթընին շնորհակալ ըլլալու, պատասխանեց անոր որ եթէ ինքը վախ ունի, ազատ է ետ քաշուելու: Ասանկ պատասխան մը խիստ նախատական էր: Հեմիլթըն ասկէց ետեւ իր զօրաց հրամայեց որ փող զարնեն եւ բանակը ձգելով թագաւորին բանակն անցաւ: Աս օրինակին հետեւեալ գիշերն այնչափ պարոններ հետեւեցան որ երկրորդ օրը Տուկլաս միայն ինքզինքն իր սպանելով առանձին բանակին մէջ գտաւ: Անմիջապէս իր եղբարցը հետ Անէնտէյլ քաշուեցաւ, բայց հոն տեղը Դաւիթ Սքոթ զինքը զարկաւ ու բանակը ցիր ու ցան ըրաւ. եղբարցմէ մէկը պատերազմի մէջ ինկաւ ուրիշ մ'ալ գերի բռնուեցաւ ու վերջէն գլխատուեցաւ, երրորդն Անգղիա փախաւ ուր տեղ Տուկլաս ալ գնաց նորէն Սկովտիայի իշխանութիւնը ձեռք ձգելու փորձ ընելէն ետեւ: Այսպէս Յակովբ մինչեւ 1450 բաւական հանդարտութեամբ տիրեց:

Այս ժամանակները Անգղեացիք անդադար քաղաքական պատերազմներով իրենք զիրենք կը տկարացընէին: Յակովբ ասոնց կռիւներէն իրեն օգուտ հանելու համար Ռոքսպորոյ ամուր բերդը, որն որ Տէօրհնէմի պատերազմէն ետեւ Անգղեացւոց ձեռքն անցած էր, նորէն ձեռք բերել ուզեց, եւ ասոր համար Սկովտիացւոց մեծերը իրեն օգնական ըլլալու հրաւիրեց: Ամէն պարոնները՝ որոնց որ Յակովբ հրաւէր խրկած էր իրար կը մոցէին թագաւորին զօրք հասցընելու մէջ. նոյն իսկ կղզեցի Տոնալտ աս արշաւանաց մասնակից ըլլալու յանձն առաւ եւ իր կէս վայրենի սպաները բանակին յառաջապահ ըրաւ որպէս զի առջի հարուածն իրենք ընդունին: Յակովբ ասանկ փառաւոր բանակով մը ճամբայ ելաւ եւ Թուիտ եւ Թէվիոթ գետախառնուրդին տեղն հասաւ ուր որ Ռոքսպորոյ բերդը շինուած էր: Բերդը շատ զօրաւոր ըլլալուն համար կարգաւորեալ պաշարմամբ միայն կրնար առնուիլ, ասոր համար գետեզրին հիւսիսային բարձրաւանդակի մը վրայ մեծ թնդանօթներու մարտոց մը դնել տուաւ ու անոնց հրամանատարութիւնն ինք անձամբ կ'ընէր: Օր մը երբոր թագաւորն իր թնդանօթներուն աղդեցութիւնն իմանալու համար իրենց քով շատ մօտեցած էր, անոնցմէ մէկը պայթելով կտորին մէկը զՅակովբ Բ. սպաննեց, իսկ ուրիշ կտոր մը Անկաս կոմսը խիստ վիրաւորեց:

Յակովբ Բ. մեռած ատեն դեռ 29 տարուան էր եւ իր քսանուչորս տարուան երկայն կառավարութեան ատեն միայն Աբբիպալտ Տուկլասին սպանումը իբրեւ սգիւտ վրան կը գրուի: — Ռոքսպորոյի դքսին պարտէզը մինչեւ հիմայ Յակովբ Բ.ին մեռած տեղը ծառ մը կայ ի նշանակ այս դէպքին:

Թագաւորին յանկարծ մահուամբ եւ Անկաս կոմսին վիրաւորուելով, որն որ բանակին հրամանատարն էր, վհատած պարոնները պաշարումը վերցընելու կը պատրաստուէին, երբ որ անդիէն Մարգարետա թագուհին իր ութամեայ որդւոյն ձեռքէն բռնած իրենց մէջ երեւցաւ, եւ անոնց դիտաւորութիւնն իմանալով, ըսաւ, "Ամրչցէք պատուական տեարք իմ այնպիսի գործք մը ձգելու, որն որ ձեզի ամենէն պատուական արժած է: Եւ գիտցէք որ եթէ դուք ելլէք երթաք, ես եւ իմ որդիս եւ մեզի հաւատարիմ մնացած սպաներով օրչափ սակաւաթիւ ալ ըլլան պաշարումը պիտի շարունակեմ,,: Ասոր վրայ աղնուականները ամչցան որ կնիկ ու տղայ մը քաջասրտութեամբ իրենց յաղթեց, եւ աղաղակ մը բարձրանելով արքայորդին իբրեւ Յակովբ Գ. Սկովտիայի թագաւոր հրատարակեցին: Երեքամսեայ պաշարումէն ետեւ Ռոքսպորոյ ամրոցը պաշարի պակասութենէ նեղմնած եւ տեղէ մը օգնութիւն չգտնելով անձնատուր եղաւ: Սկովտիացիք վախնալով որ չըլլայ թէ նոյն բերդը օր մը դարձեալ թշնամեաց ձեռքն իյնայ ու իրենց դէմ գործածուի, հիմնայատակ ըրին:

ԳԼՈՒԽ Գ.

Յակովբ Գ.ին կառավարութիւնը։ Ասպանի դրսին եւ Մար կոմսին գործերը։ Լաւ-դիր եկեղեցոյն դատաւորութիւնը։ Հեփպուռան եւ Հոմս կոմսից ապստամբութիւնը։ Թագաւորը կը սպանուի։

Յակովբ Գ.ին անչափահասութիւնը աւելի երջանիկ էր քան թէ իր հօրը եւ հաւունը։ Ս. Անդրէասի աբբեպիսկոպոսին եւ իր եղբօր Կիլբերթ քէնեդիին հետզհետէ յաջորդող խնամակալութեան ատեն թագաւորութեան գործերը աղէկ կ'երթային։ Բայց հազիւ թէ թագաւորը կառավարութեան ղեկը ձեռք առաւ եւ առանձին վարելու սկսաւ, իր բարուց անկարգութիւնները երեւան ելան. բնութիւնը շատ երկչոտ էր, որն որ նոյն դարուն մէջ մեծ պակասութիւն կը համարուէր, եւ որ ժամանակը պատերազմն էր ամենայն ինչ որոշողը. ագահութիւնը, որ նոյն ժամանակին նոյնպէս մեծ պակասութիւն մըն էր՝ վրան տիրած էր. ինչու որ չէ թէ միայն շատ անգամ հարկ էր բարեկամները՝ այլ նոյն իսկ թշնամիները ստրկով վաստրկիլ։ Բայց գեղեցիկ արուեստները կրիւք չափ կը սիրէր, որն որ վեհապետի մը համար բարի յատկութիւն մըն էր, թէ որ անով իր պատիւը եւ պարտքերը չմոռնար, եւ գիտնար արուեստաւորաց աստիճանը աղնուականաց եւ հասարակ ժողովրդեան մէջտեղը դասել, ինչպէս որ պատշաճ էր։ Իր նախորդաց բոլորովին հակառակ՝ որոնք իրենց մտերիմներն աղնուականներէն կամ եկեղեցականներէն կ'ընտրէին, ինք արուեստից տեղեակ ըլլող հասարակ եւ ստորին մարդիկները քովը ժողված էր։

Յակովբ Գ. երկու եղբայր ունէր որոնց սրտին ու բարուց աղնուականութիւնը թագաւորական սերունդէ ըլլալը կը ցուցընէին, ուր ասոր հակառակ թագաւորին վրայ հազիւ կը նշմարուէր։ Մէկուն անունն էր Ալպանի դուքս եւ երկրորդը Մար կոմս կը կոչուէր։ Ալպանի դքսին համար կ'ըսէ Քրոնիկոն մը, որ բարձրահասակ, աղէկ կազմուած եւ վայելուչ դէմքով էր, պսինքն խոշոր աչքեր, լայն պտեր, կարմիր քիթ եւ երկայն ականջ ունէր, բայց իրեն անհաճոյ ըլլող մէկու մը հետ խօսած ատեն գիտէր միանգամայն յարմար ատեն ահարկու եւ տխուր երես ցուցընել։ Մար կոմսն ասոր հակառակ մեղմագոյն բարք ունէր եւ իր քաղցրութեամբն ամենուն սիրտն իրեն կը քաշէր։ Երկուքն ալ ձիավարելու, որսորդութեան եւ հրացան նետելու մէջ կրթեալ էին, որոնց մէջ թագաւորը բոլորովին անկիրթ էր ի մեծ զարմացումն իր աղնուականաց՝ որոնք որ այսպիսի կրթութիւններն անհրաժեշտ հարկաւոր կը համարէին ազարձ աստիճանի աղնուականաց համար. բայց թագաւորն երկիւղն կամ բնական ընդդիմութեան համար ասոնց մէջ կրթուելու ղանց առած էր։ Վերջէն պիտի տեսնենք որ Յակովբին մահուան պատճառ եղած է ձիավարելու մէջ իր անկրթութիւնը։

Պէտ'որ շարունակուի։

ԾԱՂԿԷ ՄՇԱԿՈՒՅԹԷՆ

Գ. ՍՈԽԵՐ

Նարգիս (Narcissus, Զէրէն)։

Նարգէսն ուրիշ ծաղկներէ իր ծաղկին կրկին պսակովը կը զանազանի, որոնց արտաքինը կանոնաւոր 6 մասեր ունի եւ բաց է, իսկ ներքինը եղեգնաձեւ եւ ատամնաւոր ու դուրս կորած։ 6 փոշոյ անօթ ունի որոնց երկայնութիւնն իրարու անհաւասար են։

Երկնագոյն Ն. (N. bicolor). Բուն տեղը Պիւռենեան լերանց վրան է։ Տերեւները նեղ եւ հաւասար լայն եւ ծաղկին՝ ճնշուած կամ երկանկիւն յօրինեն աւելի երկայն են։ Ծաղկին արտաքին պսակը դեղին, իսկ ներքինը մթագոյն կամ քրքմագոյն (ղաֆրանի գոյնով) է։ Ապրիլի եւ Մայիսի մէջ կը ծաղկի։ Ասի ուրիշ զանազան տեսակներ ալ ունի։

Աղնիւ Ն. (N. jonquilla). Ասոր սոխը երկնկէկ է, տերեւները նեղ, մութ կանանչ եւ 9—10 մատնաչափ երկայն են։ Ծաղկի յօրինը 12—15 մատնաչափ, բազմածաղիկ եւ անուշահոտ է։ Ասոր հայրենիքը Սպանիա եւ Տաճկաստան է, անոր համար տաք, արեգակնային եւ պատապարեալ դիրք կ'ուզէ։ Շատ խոնաւութիւն չուզեր, եւ կակաչներու համանման հողի մէջ կ'աճի։ Հողէն դուրս երկայն ատեն պէտք չէ մնալ, ապա թէ ոչ հետեւեալ տարին չծաղկիր։ 3—4 տարի միօրինակ մի եւ նոյն տեղը կրնայ թող տրուիլ, եւ ասով աւելի սիրուն կը ծաղկի։ Սոխերը՝ մէկ ոտք բարձրութեամբ աղէկ կակաչի հողով լեցուած ածուի մէջ 2 մատնաչափ խորութեամբ պէտք է տնկել։ Թէ որ տնկուած տեղը 3 տարի պիտի կենայ, սոխերն իրարմէ 5—6 մատնաչափ հեռու պէտք է տնկել, իսկ թէ որ 4 տարի պիտի կենայ, 7—8 մատնաչափ հեռու։ Զմեռն՝ ածուն տերեւներով կամ յարդով աղէկ ծածկելու է, եւ գարնան դիշերային անակնկալ պաղէն ալ պատապարելու է։ Պաղի մէկ աստիճանը ծաղկին կոկոնին վնաս չ'ըներ։ Աղնիւ Նարգէսը պարզ, կէս բարդ եւ բարդ տեսակներ ունի։ Ամ տեսակներէն ամէն մէկն ալ ծաղկին մեծութեան համեմատ մեծածաղիկ Ն. փոքրածաղիկ Ն. եւ նեղատերեւ Նարգիսի տեսակներու կը բաժնուին, ասոնք ալ իրենց գունոյն համեմատ դարձեալ ստորաբաժանումներ ունին։ Աղնիւ Նարգէսի ամէն տեսակն ալ անուշահոտ չէ։ Սերմէն կրնան ամէն տեսակ Նարգէսի փոքր սոխեր յառաջ բերուիլ ու դարմանուիլ թէ որ հետեւեալ եղանակին միա դրուելու ըլլայ։ Նարգէսին սերմը Յուլիսին վերջը կամ Աւգոստոսին սկիզբը կը հասունանայ, նոյնը ժողվելու եւ առանց պահելու փափուկ եւ մաղուած հողի մէջ նեղ ակօսներ շինելու եւ անոր մէջ սերմանելու է. բայց ասոնց ածուն պարտիզին երեսէն քանի մը մատնաչափ խորունկ պէտք է ըլլալ։ Սերմը նոյն ակօսին մէջ ցանցառ ցանելու է, եւ վրան մէկ մատնաչափ բարձրութեամբ բարակ հող մաղելու է։ Թէ որ անձրեւ չգայ, թեթեւ մը ջրելու է։ Անկէ ետքը վրան պարտիզին բարձրութեամբը մամուռով ծածկելու եւ անով վրան ալ բարակ կարգ մը յարդ տարածելու եւ առանց վրայէն աղէկ մը ջրելու է։ Զմերուան մամ ածուին վրայի ծածկը տերեւներով կրկնապատկելու է։ Նարգէսի ուրիշ տեսակներն ասոնց եղանակ դարմանի կարօտութիւն չունին։ Հետեւեալ գարնան երբ օդերը ջերմանալու կը սկսին ածուին վրայի ծածկը մէկդի կ'առնուի, նախ տերեւներն ու յարդը եւ քանի մ'օր ետքը նաեւ մամուռը, որով արեւը վրան զարնելով սերմանց ածելը կը դիւրընչնէ։ Թէ որ օդը նորէն ցրտանալու կը սկսի, պէտք է մամուռը նորէն ածուին վրայ տարածել, որ իր թեթեւութեամբը սնկերուն ածելուն արգելք չ'ըլլար, եւ զիրենք ցրտութենէն կը պատապարէ։ Բոլոր ամառը ածուին վրայ բուսած օտար սնկերը միշտ մաքրելու է, որովհետեւ պզտիկ սոխերը աղէկ արեւ տեսնելու կարօտութիւն ունին։ Հետեւեալ տարին ածուին վրայ նորէն այնչափ հող մաղելու է որ ածուին բարձրութիւնը պարտիզին գետնին հետ հաւասարի, եւ ձմեռը՝ առջի տարուան պէս յարդով ու տերեւներով առանց մամուռի ծածկելու է։ Հետեւեալ ամառ պզտիկ սոխերը գետնէն կը հանուին եւ իրենց ածուին մէջ կը տնկուին եւ մինչեւ որ ծաղկին հոն կը մնան։

Մնացածը քիչ անգամ։

ԾԱՂԿԷ ՄՇԱԿՈՒՅԹԷՆ

Գ. ՍՈԽԵՐ

Նարգիս (Narcissus, Զէրէն)։

Նարգէսն ուրիշ ծաղկներէ իր ծաղկին կրկին պսակովը կը զանազանի, որոնց արտաքինը կանոնաւոր 6 մասեր ունի եւ բաց է, իսկ ներքինը եղեգնաձեւ եւ ատամնաւոր ու դուրս կորած։ 6 փոշոյ անօթ ունի որոնց երկայնութիւնն իրարու անհաւասար են։

Երկնագոյն Ն. (N. bicolor). Բուն տեղը Պիւռենեան լերանց վրան է։ Տերեւները նեղ եւ հաւասար լայն եւ ծաղկին՝ ճնշուած կամ երկանկիւն յօրինեն աւելի երկայն են։ Ծաղկին արտաքին պսակը դեղին, իսկ ներքինը մթագոյն կամ քրքմագոյն (ղաֆրանի գոյնով) է։ Ապրիլի եւ Մայիսի մէջ կը ծաղկի։ Ասի ուրիշ զանազան տեսակներ ալ ունի։

Աղնիւ Ն. (N. jonquilla). Ասոր սոխը երկնկէկ է, տերեւները նեղ, մութ կանանչ եւ 9—10 մատնաչափ երկայն են։ Ծաղկի յօրինը 12—15 մատնաչափ, բազմածաղիկ եւ անուշահոտ է։ Ասոր հայրենիքը Սպանիա եւ Տաճկաստան է, անոր համար տաք, արեգակնային եւ պատապարեալ դիրք կ'ուզէ։ Շատ խոնաւութիւն չուզեր, եւ կակաչներու համանման հողի մէջ կ'աճի։ Հողէն դուրս երկայն ատեն պէտք չէ մնալ, ապա թէ ոչ հետեւեալ տարին չծաղկիր։ 3—4 տարի միօրինակ մի եւ նոյն տեղը կրնայ թող տրուիլ, եւ ասով աւելի սիրուն կը ծաղկի։ Սոխերը՝ մէկ ոտք բարձրութեամբ աղէկ կակաչի հողով լեցուած ածուի մէջ 2 մատնաչափ խորութեամբ պէտք է տնկել։ Թէ որ տնկուած տեղը 3 տարի պիտի կենայ, սոխերն իրարմէ 5—6 մատնաչափ հեռու պէտք է տնկել, իսկ թէ որ 4 տարի պիտի կենայ, 7—8 մատնաչափ հեռու։ Զմեռն՝ ածուն տերեւներով կամ յարդով աղէկ ծածկելու է, եւ գարնան դիշերային անակնկալ պաղէն ալ պատապարելու է։ Պաղի մէկ աստիճանը ծաղկին կոկոնին վնաս չ'ըներ։ Աղնիւ Նարգէսը պարզ, կէս բարդ եւ բարդ տեսակներ ունի։ Ամ տեսակներէն ամէն մէկն ալ ծաղկին մեծութեան համեմատ մեծածաղիկ Ն. փոքրածաղիկ Ն. եւ նեղատերեւ Նարգիսի տեսակներու կը բաժնուին, ասոնք ալ իրենց գունոյն համեմատ դարձեալ ստորաբաժանումներ ունին։ Աղնիւ Նարգէսի ամէն տեսակն ալ անուշահոտ չէ։ Սերմէն կրնան ամէն տեսակ Նարգէսի փոքր սոխեր յառաջ բերուիլ ու դարմանուիլ թէ որ հետեւեալ եղանակին միա դրուելու ըլլայ։ Նարգէսին սերմը Յուլիսին վերջը կամ Աւգոստոսին սկիզբը կը հասունանայ, նոյնը ժողվելու եւ առանց պահելու փափուկ եւ մաղուած հողի մէջ նեղ ակօսներ շինելու եւ անոր մէջ սերմանելու է. բայց ասոնց ածուն պարտիզին երեսէն քանի մը մատնաչափ խորունկ պէտք է ըլլալ։ Սերմը նոյն ակօսին մէջ ցանցառ ցանելու է, եւ վրան մէկ մատնաչափ բարձրութեամբ բարակ հող մաղելու է։ Թէ որ անձրեւ չգայ, թեթեւ մը ջրելու է։ Անկէ ետքը վրան պարտիզին բարձրութեամբը մամուռով ծածկելու եւ անով վրան ալ բարակ կարգ մը յարդ տարածելու եւ առանց վրայէն աղէկ մը ջրելու է։ Զմերուան մամ ածուին վրայի ծածկը տերեւներով կրկնապատկելու է։ Նարգէսի ուրիշ տեսակներն ասոնց եղանակ դարմանի կարօտութիւն չունին։ Հետեւեալ գարնան երբ օդերը ջերմանալու կը սկսին ածուին վրայի ծածկը մէկդի կ'առնուի, նախ տերեւներն ու յարդը եւ քանի մ'օր ետքը նաեւ մամուռը, որով արեւը վրան զարնելով սերմանց ածելը կը դիւրընչնէ։ Թէ որ օդը նորէն ցրտանալու կը սկսի, պէտք է մամուռը նորէն ածուին վրայ տարածել, որ իր թեթեւութեամբը սնկերուն ածելուն արգելք չ'ըլլար, եւ զիրենք ցրտութենէն կը պատապարէ։ Բոլոր ամառը ածուին վրայ բուսած օտար սնկերը միշտ մաքրելու է, որովհետեւ պզտիկ սոխերը աղէկ արեւ տեսնելու կարօտութիւն ունին։ Հետեւեալ տարին ածուին վրայ նորէն այնչափ հող մաղելու է որ ածուին բարձրութիւնը պարտիզին գետնին հետ հաւասարի, եւ ձմեռը՝ առջի տարուան պէս յարդով ու տերեւներով առանց մամուռի ծածկելու է։ Հետեւեալ ամառ պզտիկ սոխերը գետնէն կը հանուին եւ իրենց ածուին մէջ կը տնկուին եւ մինչեւ որ ծաղկին հոն կը մնան։

Մնացածը քիչ անգամ։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ապուքիրի պատերազմի դէպք մը։

Նելսըն աս դէպքին վրայ կատղած էր եւ ակռաները կը կրճտէր։ Բայց երկայն ատեն չկորսընցուց եւ նաւերը շարժելու սկսան։ Շատ չանցաւ Մալդա հասանք։ Նելսըն իր կատաղութիւնը խեղճ Մալդային վրայ թափեց, որ երկայն չընդդիմացաւ։ Անկէ Նորէն ճամբայ ելանք եւ Աբիսկեղադոս հասանք։ Բայց Գաղղիացիք ոչ Շիրա, ոչ Զերիկոյ եւ ոչ ալ Ռոտոս դասանք։ Ա՛լ տարակոյս չունէինք որ Նեղոսի մօտերը պիտի ըլլան։ Նաւերն որչափ առադասս ունէին ամէնն ալ հովին առջեւը տարածուեցան։ Ես նաւին մէկ ծայրն էի ուր չուան մը կար կը դնէինք. մէյ մ՚ալ Նելսըն յանկարծ ծածկին վրան ելաւ եւ մոադիր աչքը սկսաւ չորս կողմը ընել, հովը կայմերը դաւազանի մը պէս կը ծռէր, բայց ինք ծիծաղելով "Թող տուէք, կ՚ըսէր, ինչ ըլլայ նէ ըլլայ, բաւական որ պատերազմի սկսելնէս յառաջ չի կոտրին,,։ Եաքը պաղարիւնութեամբ վեր վար պտըտելով անդղիերէն երգ մը կը սլէր։ Բայց աղէկ սլել չէր կրնար, ստոյգ կ՚ըսեմ որ ես իրմէ աղէկ կը սլէի։ Ինք իրենս կը մտածէի թէ արիւնային պատերազմ տալ ուզող մ՚ի՞նչպէս կրնար սանակ հանդարտ սլել։ Օգոստոսի առաջին օրը ժամը 4ին Հուս նաւապետն՝ որ ամենէն յառաջ կը նաւարկէր նշան տուաւ թէ Գաղղիացիք երկաթ նետած կեցած են։ Վայրկենի մը մէջ ամէնքն ալ ծածկին վրայ թափեցան, թէպէտեւ մեր նաւերէն եւ ոչ մէկը փողերն հնչեցուցած էր։ Գաղղիացւոց ահագին զօրութիւնը հոն ժողվուած կեցած էր. 13 սարսափելի եռայարկ, 4 ալ կրկնայարկ, որոնք 1196 թնդանօթ եւ 12,000 պատերազմասէր զօրք ունէին, որոնք անհամբերութեամբ զարնուելու կը սպասէին, թէեւ անոնց մէկ մասը արեգական հորիզոնէն վար իջնալը տեսնելիք չունէին։ Իսկ մեր նաւատորմիղը նոյնպէս 13 եռայարկ, բայց միայն մէկ կրկնայարկ ունէր, մեր թնդանօթաց թիւը 1012 էր եւ զօրացը 8086, որով մենք անոնցմէ քիչ մը տկար էինք։ Բայց իրենց դիրքը մեզմէ աղէկ էր որովհետեւ նաւերը Պաքիէր կղզեաց մօտ կեցած էին, եւ նոյն կղզեաց վրայ երկու զօրաւոր մարտկոցներ հաստատած էին, եւ բաց ասոնցմէ ծովուն տակ խոչնդոտ մ՚ալ կար, որուն ճիշդ տեղը չդիտնալով, ազատ չէինք կրնար շարժիլ։ Գաղղիական նաւերը աս կղզեաց առջեւը բութ երեքանկեան ձեւով շարուած էին, եւ թնդանօթակիր նաւաց բազմութիւն մ՚ալ օգնական ունէին։ Մենք կամաց կամաց, ծովուն արդելքը փորձելով իրենց կը մօտենայինք։ Քանի մը փոքրագոյն նաւեր ասդին անդին կը շարժէին, որոնք անշուշտ զմեզ վատգաւոր տեղեր կը հրաւիրէին, ուր եռայարկ մը ստուգիւ կը դամուէր կը մնար, բայց մենք թող տուինք որ անոնք հանդարտութեամբ իրենց շարժումներն ընեն։ Մեր ծովապետն վերջապէս որոշումը տուաւ, դոյնզդոյն նշանագրօշը մեր կայմին վրայ վեր վար ելլելու իջնալու սկսաւ եւ մեր Գոդֆրէ նաւը ծանրութեամբ եւ համարձակութեամբ Գաղղիացւոց դէմ գնաց։ Երկու նաւատորմղաց մէջ եղած տարածը խիստ բաբախելու սկսան. ժամը 5ը 25 վայրկեան անցած էր։ Գաղղիացիք՝ իրենց սովորական աշխուժութեամբ մանաւանդ պէտք եմ յանձնառութեամբ ըսել՝ կրակն սկսան։ Գոդֆրէ Գաղղիացւոց երեքպատիկ կրակին, որն որ թնդանօթակիր նաւակներէն եւ կղզւոյն մարտկոցներէն կը գոռային, առանց միտ դնելու, հանդարտութեամբ գաղղիական նաւատորմղին մէջ մտաւ։ Սարսափելի Փղշատային բերանը բացաւ եւ 12 վայրկենի մէջ Լը Կէրրիէ՝ կայմերէն բոլորովին զրկուեցաւ։ Հուս նաւապետն իր եռայարկովն անոր ետեւէն գնաց եւ Գաղղիական Գոնֆլերոնին մօտեցաւ եւ 14 վայրկեան ետքն անոր վերջն ալ առջինին պէս եղաւ։ Հիմայ կարգն Օրիոնին եկաւ որուն ձեմն կը հրամայէր։ Գաղղիական Լ՚ Սէրիէօզ կրկնայարկին անոր դիմացն ելաւ եւ սկսաւ կրակ ընել։ Օրիոն կարծես թէ բան մը պատահած չելլար հանդարտութեամբ յառաջ գնաց եւ Ֆրանֆլէնին ու Բէօբէլ Սուվէրէնին մէջ տեղը կեցաւ, երկուքէն ալ կրակ կ՚ընդունէր եւ երկուքին ալ կը պատասխանէր։ Կաւլտ ծովապետն ալ իր եռայարկը Գոնֆլերոնին դիմացը կեցուց, կայմերէ զրկուած Կէրրիէն՝ որովհետեւ Գոդֆրէն հեռացած էր, կարծելով որ բաւական հանդչած էր կը համարէր թէ քանի մը խօսք ինքն ալ կրնայ խօսիլ, բայց Անդղիացին անոր լայնութեանն անանկ հարուած մը տուաւ որ ցրկնած ետ քաշուելու պարտաւորեցաւ։ Մինչեւ հիմայ մեր նաւը գործք մը չէր տեսած, բայց Նելսըն պատշաճ դատեց որ իր նաւն ալ գործելու ձեռք զարնէ։ Մեր Վանկուարդ նաւը՝ դրօշներով զարդարուած (ծովապետի նաւ ըլլալը ցուցընելով) Սէրբէրիդին վրայ քալեց եւ ատրճանակ հանելու հեռաւորութեամբ դիմացը կեցաւ։ Սաստիկ կրակ մ՚սկսանք, որով քիչ մ՚եաքը Սէրբէրիդին մարտկոցները լռեցին։ Բայց դաղղիական Ագիլոնը վրայ հասաւ մեր դիմացը կեցաւ, եւ իր նպատակին ճիշդ հասնող կրակովը մեզի մեծ վնաս հասցուց, եւ նոյն միջոցին մէջ Սէրբէրիդ ժամանակ դանելով իր վնասած մասերը շտապով մը նորոգելով սկսաւ նորէն կռուիլ։ Բայց Լուի նաւապետն իր Մինոդաւրոս նաւովն անոր դիմացն երթալով բանը շտապով լմընցուց։ Ես Նելսընին քովը կեցած դիտակով կը դիտէի եւ իրեն կրակի դիմաց դացող նաւերուն անունները կու տայի։ "Հիմայ, կ՚ըսէի, Պելլերոֆոն ամենայն արագութեամբ Գաղղիացւոց վրայ կը դիմէ,,։ Նելսըն կեցաւ եւ կը մտածէր, եւ եաքը կ՚ըսէր "Ո՞ւր կ՚երթայ Տարպի նաւապետը, ուրեմն իր այցելութիւնը նաւերէն ո՞րը պիտի պատուէ,,։ — Դեպ Օրիոն կը դիմէ։ — Տես մէյ մը սա նաւապետն ի՞նչպէս յանդուգն է, իր նաւովն 120 թնդանօթով նաւու մը դիմացը կ՚երթայ, հա՛ տեսնեմ թող յառաջ քալէ,,։ — Հիմայ Տէֆոնոը յառաջ կու գայ եւ Մինոդաւրոս դիմացը կը կենայ։ "Հիմայ Գաղղիական ո՞ր նաւը յառաջ կու գայ,, հարցուց Նելսընը։ — Ֆրանֆլէն 80 թնդանօթով։ Ասոր վրայ անդղիական Մայեոդան յառաջ եկաւ եւ իր թնդանօթները Դոնոնէնին վրան ուղղեց եւ մի եւ նոյն ատեն նաեւ Հէօրէօչի հետ կը պատերազմէր։ Ան եղանակաւ Գաղղիացիք ամէն կողմանէ պաշարուած էին, բայց մեզի ալ 4 գլխաւոր նաւեր կը պակսէին, որոնք Աղէքսանդրիա աչքի անցընելու համար խաւրուած էին։ Բայց մեր թնդանօթաց որո-

տումները լսածնուն պէս աճապարելով եւ դարձան։ Գաղղիական հոկայաձեւ Օրիէնին բոլոր կայմերը կոտրեցան եւ 5 վայրկենի մէջ 200 հոգիէն աւելի կորսնցուց, որով ապարէզը թող տալով եւ քաշուելու հարկադրեցաւ։ Սոֆոդոֆոբ առանց ատեն կորսնցընելու անոր տեղն առաւ։ Գիշերը վրայ հասաւ, բայց պատերազմն անդադար կը շարունակուէր։ Գաղղիացիք շատ քաջութեամբ կը պատերազմէին եւ ասոնց մէջ գլխաւորաբար երեւելի էին Օրիէն, Դոնոնա, Փրանգլէն եւ Հէօրէօ նաւերը. մեր Պելլէ-բոֆոնը գնդակոծութենէն գրեթէ կոտոր կոտոր եղած էր, աս նաւին հատակտորները Գաղղիացւոց պատերազմասիրութիւնն աւելի եւս գրգռեց, բայց նոյնը զմեզ չխվհատեցուց այլ միայն դառնացուց։

Շարունակութիւն առջի անգամ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻՑ

Հանքաբանութեան վրայ։

Կրաքարերն անոնք են, որոնց գլխաւոր կացուցիչ մասը կիր է։ Ասոնք հասարակօրէն աղէկ փայլունութիւն չեն ընդունիր, բաց ի մարմրէն որն որ շատ աղուոր կրնայ յղկուիլ, թէպէտ իր խարիսխը կամ կացուցիչ մասը կիրէ կը բաղկանայ։ Մարմրը ծովային խեցիներու մնացորդներէն յառաջ եկած է, ինչպէս որ քանի մը մարմրի տեսակներուն մէջ որոշ կը տեսնուի, որոնց վրայ խեցիներուն հետքը չեն ճանչցուիր։ Պարոսի մարմրը հիներուն շատ յարգի էր։ Տեսակ մը բաղադրութիւն գրանուած է որն որ մարմրի շատ նման է, այս ինքն ,ֆոլոլիթը, բայց ասիկա մարմրին պէս տեւական ու դիմացկուն չէ։ Կրնայ նաեւ սպիտակ մարմրին ամէն կերպ արուեստական գոյն տրուիլ, տնկային ու մետաղային գոյները թափանցել տալով։

Կրոպոլիթը պաղած կրաքար մն է, որն որ գետնի տակ ջրով լեցուած այրերու մէջ կը գտնուի։ Իսլանտ կղզւոյն կրասպաթը պայծառ ու թափանցիկ է. ամէն բան կրկին ցուցընելու յատկութիւն մ'ունի, ինչ որ անոր ետեւը դրուելու ըլլայ։

Ալաբաստրը շթաքարերու մէջ կը գտնուի, այս ինքն քարացած ջրոյ կաթիլներու տեսակներու մէջ, որոնք գետնի տակ քարայրներու մէջ կը գտնուի։ Մարմրի պէս այնչափ գեղեցիկ չի յղկուիր, վասն զի այնչափ կարծր չէ։ Ամենագեղեցիկ ալաբաստրը Պարոսի ու Անտիպարոսի այրերու մէջ կը գտնուի։

Շիֆտրն ուրիշ բան չէ բայց եթէ քարացած ջուր եւ կամ ջրոյ կաթիլներ։ Ջուրը շատ անգամ գետնի տակ քարանձաւներու մէջ այնպիսի քարերէն կ'անցնի, որ աս քարերը ջուրի մէջ լուծուելով անոր հետ զանազան ձեւերով կը սնդանայ։ Աս կերպ շթաքարեր շատ անգամ այրերու կամարներուն վրայ ու նաեւ երբեմն գետնափորներու պատերուն վրայ կը գտնուին։

Երկրորդ դասին կը վերաբերին հանքային աղկաղները, աղը, պորաքսը, աւշակի աղը, բորակը, պաղլեղն ու արջասպը։

Հանդոյցն աղոպէներն ուրիշ բան չեն, բայց եթէ դոխոդ (potasse), որն որ արուեստանոցներու մէջ շատ գործածուելուն համար ամենուն ծանօթ է։ Նոդրոնը օդի մէջ թթուացած աւշնան (soude) է, ասիկա խոնաւ օդին մէջ կը քայքայի։

Աղը շատ տեսակներ ունի, օրինակի աղագաւ. աղոճ կամ աղտար, որն որ խոշոր կտորներով բովերու մէջ կը գտնուի, եւ զրն որ հանելու համար բազմաթիւ գործավարներ՝ ինչպէս Աւստրիայի մէջ Կալիցիա Վիլիչքայի աղահանքին նոյնպէս Սկենպիւրկէն աղահանքներու մէջ կը զբաղին։ 2. Ծովու աղ, որն որ ծովու ջուրը կամ արեգական եւ կամ կրակի ջերմութեամբ շղի լուծուելով ձեռք կը բերուի։ 3. Աղի աղբիւրներ ալ կան ու 4. Աղի ճոխերէն ալ շատ աղ կը հանուի։

Պորաքսը տեսակ մը աղ է, որն որ խոշոր կտորներով Պենկալայէն, Հիւրմիւզ կղզիէն ու Մեծ Թաթարաստանէն կու գայ։ Յառաջ քան ծախուելը ելլելը, վրան զանազան քիմիական գործողութիւններ կ'ըլլան։

Աւշլի աղը Նափոլիի մոտ Բոցուոլիի ծծմբոյ այրերուն մէջ բնական կերպով աս այրերուն պատուռուածներուն մէջ կը գոյանայ։ Դաեւ Իսանա հրաբխին բերանը կը ժողվուի։ Արուեստական աղը յառաջադոյն Եգիպտոսէն ու Ասորիքէն կու գար, ուր որ զանազան կենդանեաց, ու գլխաւորաբար ուղտի թրիքէն կը հանէին. իսկ հիմայ շատ մը գործատուններ կան, մանաւանդ Գաղղիայի մէջ, ուր ասոր աղէկ տեսակը կը պատրաստուի։

Բորոլը կամ Նէդրոն աղը բնական եղանակաւ կամ ինք իրեն շատ այնպիսի տեղեր կը գոյանայ, ուր որ օգը աղատ մնացք ունի։ Բայց արուեստական բորակի գործարաններ ալ կան։

Արուեստական Պաղլէղը գլխաւորաբար պղնձագիրներ գուռնաւորողները, ներկարարներն ու տարազագործները շատ կը գործածեն. նոյնպէս բժշկական արուեստին մէջ մեծապէս հարկաւոր նիւթ մն է։ Բնականը կը գտնուի, Գաղղիայի, Անգղիայի, Իտալիայի, Շվէտի, եւ այլն, բովերու մէջ։ Ասոնցմէ ամենէն աղ իւը Հռոմայինն է։

Արջասպն ալ երկու տեսակը կայ, այս ինքն բնականը, որն որ շթաքարի ձեւով երկրի տակ քարանձաւներու պատերուն վրայ ջրերէն կը գոյանայ, որոնք աս հանքէն բեղմնաւորած են։ Արուեստական արջասպը, ինչպէս որ հասարակօրէն առուտուրի մէջ կը գործածուի, ձեռք կը բերուի, արջասպի հողէն նաեւ շատ անգամ ջրերէն, որոնք որ աս հանքային նիւթերէն բեղմնաւորած են։ Արջասպը քանի մը արուեստներու, ճարտարութեանց ու բժշկական արուեստի մէջ կը գործածուի։

Երրորդ դասին կը վերաբերին ադամանդը, կակաղը կամ կուպրը, ամրան ու սաթը։

Նորագոյն բնալոյծներոյն կարծեացը համաձայն ադամանդը զուտ ածխածինէ կը բաղկանայ։ Ասիկա եղած մարմիններուն ամենակարծրն ու ամենափայլունն է։ Յառաջագոյն ամէն ակն պատուականները Ասիայէն, Կոլքոնտայէն ու Վիզափուրէն կու գային, բայց վերջի ատենները նաեւ Պրազիլիայի մէջ ալ կը գտնուի։

Կոկոդը հանքային կուպր մն է, զրն որ խառ ի խառ եւ բաւական խորունկ երկրին մէջ կը գտնուի։ Շատ գեղեցիկ յղկուելուն համար ասկեց գինդեր, ապարանջաններ եւ ուրիշ զարդեր կը շինեն։

Ամբրոն կէտին (baleine) քակորը կը համարուի որ եղած ըլլայ, բայց ստուգութիւն մը չունի։ Իր անուշահոտութեան համար շատ կը փնտռուի ու իւղեփեսաները յաճախ կը գործածեն։ Ասիկա ծովուն երեսը, կամ շատ կողմեր ծովեզերքները մեծ ու պզտիկ կտորներով կը գտնուի։ Երբեմն մինչեւ մէկ կենդինար կշռող կտորներ ալ կ'ըլլան։

Սաթը ուռենի նման նիւթ մն է, զրն որ Պալտիկ ծովուն Բրուսիական ափունքը կը ժողվեն, ակատի պէս գեղեցիկ կը յղկուի. եւ առջի ատենները արեւելքի ակն պատուականները դեռ չճանչցուած, այլ եւ այլ զարդեր շինելու կը գործածուէր։

Չորրորդ դասին կը վերաբերին, զառիկը, զինկը, անդիկը, անագը, կապարը, երկաթը, պղինձը, արծաթը, ոսկին ու լոնոսկին։ Կան նաեւ ուրիշ խել մը մետաղներ ալ, բայց խիստ քիչ ծանօթ են ու այնչափ յաճախ ալ չեն գործածուիր։

Զառիկը զրաւոր թթոյներէն մէկն է, ու գլխաւորաբար Սաքսոնիայի մէջ զառիկաբարին հետ կը գտնուի, որովհետեւ շատ անգամ զառիկը անոր հետ կապուած է։

Զինկը բրուտները, ձուլողներն ու ոսկերիչները կը գործածեն։ Երկրիս ամէն կողմը կը գտնուի, բայց զուտ շատ քիչ։ Ասիկա սպիտակ գունով մետաղ մն է, ապակւոյ հետ հալեցուելու ըլլայ, կապոյտ գոյն կը ստանայ։

Մէդիկը երկրին ընդերքին մէջ շատ խորունկ տեղեր կը գտնուի։ Ասոր բովերուն մէջ գործողները երկայն չեն ապրիր։ Սնդիկը գրեթէ ամէն մետաղի հետ կը կապուի, ասիկա հայլներուն ետեւի կողմը ծեփելու, ոսկին արծաթէն զատելու ատեն կը գործածեն։

Անոթը ամենակակուղ ու ամենաթեթեւ մետաղներէն մէկն է։ Ամենէն ավելի ու ամենածանօթ բովերը Անգղիայի, Բոհեմիայի ու Սաքսոնիայի մէջ են։ Ասիկա պղինձի հետ միացընելով Անոթոպղինձ կը շինեն։ Աս կերպով զանազան կահ կա-

բասկը ու անօթներ կը պատրաստեն։ Ճենական խեցիներու գործատուներն ու գրակոնտիկոնները (ՊՆԷՀ) սակիզ գրակոնտիկոն կամ արծնած (ՊՆԷ) կը շինեն, ու անօթները անով կ'օծեն։

Կոդորի բովեր Անգղիայի, Գաղղիայի եւ ուրիշ շատ երկիրներ կան, հասարակօրէն սասր հետ քիչ մը արծաթ միացած կ'ըլլայ։ Զտելէն ու թերթ-թերթ ձուլելէն ետեւ տանիքներու խողովակներ, եւ այլն կը շինեն։ Զանազան արուեստներու մէջ ալ կապարը կը գործածուի. սասր զբաղող գործավարները յաճախ ֆոպրոՒՒԻ+ ըսուած տեսակ մը վտանգաւոր հիւանդութեան ենթակայ կ'ըլլան։

Ենթարը՝ ոսկիէն ետքը պնդագոյնն ու անագէն ետքը թեթեւ մետաղն է։ Ասիկա խիստ շատ կը գտնուի, որն որ մարդուն երջանկութիւն մըն է. որովհետեւ գրեթէ ամէն արուեստի, ճարտարութեան եւ այլն, մէջ ստէպ կը գործածուի։ Երկաթի բովերը երկրին մէջ այնչափ խորունկ չեն, ոմանք նաեւ երկրին երեսն ալ կը գտնուին։ Երկաթի ժայռեր ալ կան, ինչպէս Այլանի մօտերը ամբողջ լեռ մը երկաթի բով մըն է։

Մոգնէսը երկաթի բովերուն մէջ կը գտնուի. երկաթը իրեն քաշելու ու միշտ գէպ ի հիւսիսային բեւեռ դառնալու յատկութիւն ունի։ Պողոտը ուրիշ բան չէ բայց եթէ գործուած ու զտուած երկաթ։

Պղինձը ամէն կողմ կը գտնուի։ Մեծ մասը Շվեդէն, Տանիմարքայէն ու Գերմանիայէն կ'ելլէ։ Զանազան գործիքներ շինելու շատ կը գործածուի։

Արոյրը պղինձի ու զինկի եւ կամ պղնձի ու արուրաքարի խառնուրդ մըն է, իսկ Անոգողինը պղինձի ու անագի խառնուրդ։

Ամենամաքուր ոսկիի բովերը, Հարաւային Ամերիկայի եւ ան ալ շատ ցուրտ բարձրագաւառներու մէջ կը գտնուի։ Ասոր բովերուն մէջ յառաջ եկած գոլորշին, անոր մէջ զբաղող գործավարներուն արտաքոյ կարգի վնասակար է։

Ոսկին ուրիշ ամէն մետաղներէն աւելի գերազանց է, որովհետեւ մէկալներէն աւելի փայլունութիւն, ծանրութիւն ու պնդութիւն ունի. եւ մէկալներէն ալ աւելի տարածական է։ Ասոր ամենէն աղէկ փորձը ոսկեզօծելու մէջ կը տեսնուի։ Հաշուուած է, որ 2—4 ըմթ (1 ըմթ=$3^1/_2$ դրամ) ոսկւով, 58 մղոն երկայնութեամբ արծաթի թել մը կրնայ ոսկեզօծուիլ։ Վրայէ վրայ դրուած 30,000 թերթ ոսկին հաղիւ մէկ գիծ բարձրութիւն կու տայ, որ է ըսել մատնաչափի մը տասներկու երրորդ մասը։

Լատինին (platine) դեռ նոր գտնուած մետաղ մըն է, բաւական կարծր է ու կրակի ալ շատ կը դիմանայ։ Ասկից չափելու գործիքներ կը շինեն. բայց գործելը խիստ դժուար է։

ՄԱՆՐԱԼՈՒՐՔ ու ԶՈՒԱՐՃԱԼԻՔ

Հսկայաձեւ Օդապարիկ մը։

Լէօվէ Ամերիկացին Նոր Եորդէն Լիվրբուլ պիտի ճանապարհորդէ, հետը եօթը ընկեր ունի, իր օդապարկին գնդոյն շրջապատը 387, իսկ տրամագիծը 160 ոտնաչափ է։ Ճամբորդաց նաւակը 20 ոտնչ. շրջապատ եւ 4 ոտնչ. խորութիւն ունի, որուն մէջ 15 ոտնաչափ վարդագոյնով խցիկ մը ձեւացուած է, որ վառարանով մը կը տաքցուի, եւ կերակուր կ'եփի։ Օդապարիկն ամէն զատ հետը ազատութեան նաւ մը կը կրէ, որուն վրան առագաստ, կայմ եւ 4 ձիու զօրութեամբ շրգոյ մեքենայ կայ։ Ազատութեան նաւին մէջ կան կերակրեղէն, կահ կարասիք, ջուր, ածուխ եւ ուրիշ հարկաւոր բաներ։

Զարմանալի ծիրանենի մը։

Հոգվիլ Ալլէյին պարտիզին մէջ քսան ոտնաչափ բարձր եւ 60 ոտնչ. շրջապատով ծիրանի ծառ մը կայ, որն որ 1855ին 16,000, եւ 1857ին երբոր պտղոյ նուազութիւն կար 10,000 ծիրան տուած էր։

Երկիրը մրշափ կը կշռէ։

Լոնտոնի աստեղաբաշխական ընկերութեան գահերիցուն ըրած հաշուին համաձայն երկիրը 6·062,,165·592,,211·410·488·889 տակառաչափ կը կշռէ։ Անգղիական վաճառականական կշռով 12·124 եռիլիոն 331·184 երկիլիոն 422·820 միլիոն 977·778 կենդ ինար։

Գոլումբիայի

Զիմուք եւ Գոոլից ցեղերու մէջ հարթ գլուխ ունենալը խիստ յարգի է, անոր համար խեղճ տղաք իրենց առջի տարիներու մէջ մասնաւոր մեքենայի մը տակ այնչափ կը ճնշուին որ գորտի գլխուն նման գլուխ մը կ'ունենան։

Դատապարտեալ գինով մը։

Գործավարին մէկը աղէկ մը գինովցած ըլլալով երկաթի ձուլարանի մը քով փողոցը պառկած կը քնանար։ Գործատան մարդիկներն ասի տեսնելով վրան խղճացին եւ զինքը գործատան ներսի կողմը տանելով դեռնի վրայ պառկեցուցին։ Գինովը վերջապէս իր խորունկ քնէն արթնցաւ, բայց ահը վրան պատեց, ինք զինքը մութ տեղ մը տեսնելով եւ ասդին անդին զարհուրելի կրակներ կը վառէին ու չորս կողմը՝ սեւ մարդիկներ կը վխտային։ Խեղճին բոլոր մեղքերը միտքն ինկան, կը կարծէր որ իր մեղացը համար դժոխք դատապարտուած էր, եւ ծունր դնելով ան սեւ մարդիկներէն մէկուն (զոր սատանայ կը համարէր) կ'աղաչէր որ զինքն ազատեն եւ կը խոստանար որ ուրիշ անգամ չիգինովնար։ Վերջապէս աղաչանքը լսելի եղաւ եւ գործատնէն դուրս հանուեցաւ։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ

Անցեալ տարուան քաղաքական դէպքերուն հաշիւը բրինք, կշիռը գոցեցինք, ու տեսանք որ իր ժառանգին աղէկ ու նախանձելի ժառանգութիւն մը չէր ձգած։ Դէպքերը օդերեւոյթներու պէս եղեւէ ետեւ փայլեցան անհետ եղան, նոր տարւոյս առջի ամսուան մէջ Փարիզ ըլլալու ընդհանուր ժողովքի տեղ, հիմակու հիմա մի միայն Դեկտ. 22ին նոյն քաղաքը հրատարակուած Լակերօնիէրին տետրակը մնաց, որն որ բոլոր Եւրոպայի միտքերը ու մտմտանքները կը զբաղեցընէ։ Շատերուն խօսքին նայելով՝ աս երեւնալէն ետքը, ըլլալու ժողովքն ալ օգը ելաւ, ընդհանուր խաղաղութեան համար դրուած յոյսերն ալ ոչնչացան, ինչու որ Թիւյլըրի պալատէն տարբեր հով փչեց, խաղը փոխուեցաւ, ու խաղացողներն ալ սկսան փոխուիլ։ Բայց քանի մը տարիէ ի վեր աշխարհքս վարժեցաւ տէրութեան մը՝ որուն բանտը խնդաց, անակնկալ կերպարանափոխութեամբ միտքերը կոխարդելուն, որոնք հաղիւ թէ նորը կը սորվին ու կարգ դնելու համար կը քրտնին, կամքը կը փոխուի առջեւնին ուրիշ նորագոյն տեսիլ մը կ'ելլէ։

Ինչպէս մեր ընթերցողները գիտեն պատերազմող տէրութեանց մէջ Յիւրիխ քաղաքը խաղաղութեան դաշինքը ստորագրուելէն ետքը՝ Նաբոլէոն կայսեր կամաց համեմատ՝ Իտալիան կարգաւորելու ու խաղաղացընելու համար տասնումէկ տէրութիւն իրենց երկերկու եղեստիներով Փարիզ պիտ'որ ժողվուէին։ Արդէն առջի ու երկրորդ կարգի դեսպաններուն առնունները պաշտօնական եղանակաւ ծանուցուած, ու արդէն ճամբայ ելլելու օրերը որոշուած էր, որպէս զի գէթ Յունուար ամսոյն մէջը կամ վերջը հոն ըլլան։ Իրը աս վիճակին չհասած՝ Փարիզի դահլիճը շատ դժուարութեանց յաղթեց, հրաւիրուած տէրութիւններուն ամէն մէկուն խաղաղական պատասխաններ տուաւ ու աս հոգւով անոնց երկիւղը փարատեց ու հարցմունքներն լուծեց։ Ամէն բանէն աւելի կ'երեւար, կամ արտաքուստ կ'երեւցընէր որ, իրեն մնածել տուողը, Սուէզի նեղուցին բանալու վրայօք Անգղիայի ու Գաղղիայի մէջ եղած կարծեաց տարբերութիւնն ըլլայ, որուն նայելով Սպանիայի Մարոքքոյի հետ կռիւն եւ ուրիշ խնդիրներն երկրորդական կը համարուէին, անոր համար ալ երկու կողմանէ գրգռիչ գրութիւններ ու պատերազմի պատրաստութիւններ չէին դադրեր։ Իտալիայի վրայ ալ կը ցուցընէին որ մէջերնին չէն միաբանած։ Անգղիան

աղատական հոգւով Իտալացւոց ուղածին չափ չէր դներ, կամ քերնին՝ կարգերնին ըլլայ ու ժողովրդեան իշխան ըլլալը ճանցուի կ'ըսէր, ու միանգամայն ձեռքի տակէն ուղածը յառաջ տանելու համար՝ զինու զօրութեամբ ասոնց ներքին գործքին չխառնուելու սկիզբը քարոզելով՝ յեղափոխութեան մէջ թէ յարատեւելու ու թէ Սարդինիայի հետ միաբանելու եւ անոնց ճգանց բարոյապէս կ'օգնէր։ Գաղղիան՝ յիրս ինչ թէպէտեւ անոր հետ կը միաբանէր, բայց թէ Վիլլաֆրանգա ու թէ Ցիւրիխ եղած դաշանց զօրութեամբը վրան առած պարտքերուն կատարմանցը ջանք կը ցուցընէր, որուն համար Իտալացւոց՝ օրինաւոր իշխանաց իշխանութեան հաստատութեանը ջատագով ըլլողները որչափ կ'ուրախանային ու սէր կը ցուցընէին, յեղափոխականք այնչափ աւելի կը կատղէին ու Օրսինիի ռումբերուն յիշատակովը կը զուարճանային ու կը սպառնային։ Իրեն աս վիճակի մէջ եղած ատեն Դեկտեմբերի 22ին վերոյիշեալ գրքոյկը ելաւ, որուն հեղինակն անցեալ տարի Իտալական պատերազմին յառաջ ալ Աւստրիայի դէմ իբրեւ Գաղղիայի մտաց թարգման Նաբոլէոն կայսեր հծծելովը ինչպէս առհասարակ կը կարծուի, ուրիշ գրքոյկ մը գրած էր, որն որ իր ժամանակին շատ գրութեանց եւ եռքէն ալ այնչափ արիւնհեղութեան պատճառ եղաւ։ Անոր անունը՝ Նաբոլէոն Գ. ու Իտալիա էր, ասորը՝ Պապ ու Ժողովք։ Անոր վախճանը ճնշեալ ազգութիւնը աւելի առնելով՝ Աւստրիայի տեղ ինքն անցնիլ էր, ասորը՝ Պապութիւնը գովելու ու անոր հոգեւոր իշխանութեանը պայծառութեանը համար ժամանակաւոր թագաւորութեան ալ հարկաւոր ըլլալը ցուցընելու ատեն, խօսքը մտքին՝ միտքը խօսքին հակառակ, Սրբազան Քահանայապետին ժամանակաւոր թագաւորութեան սահմանը Հռոմ քաղքին շրջանակին հետ կապել է։ Ասոնք կատարուելու ըլլան Ա. Նաբոլէոնին բոլոր ուզածները եղած կ'ըլլան։ Աս տետրակը՝ Փարիզ չհրատարակուած Գերմանիա գաղտ խրկուեցաւ, թարգմանուեցաւ ու հրատարակեցաւ, ու քիչ ժամանակուան մէջ ամէն կողմն տարածուեցաւ, որուն վրայ սկսան լրագիրք գրել ու վիճել ըստ շարժիչ մտացն ու աղդեցութեանց, որուն տակ կը գտնուէին։ Ս. Քահանայապետին նուիրակը Փարիզ կանխեց ու Վալեվսքի կոմսէն ասոր վրայ մեկնութիւն ուզեց։ Կոմսը հաստատեց որ քանի որ ինք իր պաշտօնին մէջ կը մնայ աս գրքոյկը ամենեւին Գաղղիայի քաղաքականութեան կանոն կամ առաջնորդ չեկրնար ըլլալ։ Մի եւ նոյն բանը Հռոմ Գաղղիայի դեսպանին բերնով ալ՝ Կարդ. Անթոնելլիին կու տար, որն որ իրեն վրայ ստոյգ ըլլալը համար, ըսածը գրով պահանջեց, ու միանգամայն Մոնիթէօր Գաղղիայի պաշտօնական լրագրին մէջ աս տետրակին Գաղղիայի գործոզութեան կանոն չըլլալու հրատարակումը ուզեց։ Ասոր երկուքն ալ Վալեվսքի կոմսին ձեռքը չէր, որուն համար իբրեւ ստոյգ կ'ըսուի որ գրքոյկը չեղած՝ բան մը չէր գիտեր, անոր համար Կայսեր կամքը պէտք էր ըլլալ։ Երբոր տեսաւ որ իր մտաց ու քաղաքականութեան ընթացքին հակառակ փոփոխութիւն մ'եղեր է, ինք խօսքին հաւատարիմ մնալով հրաժարումը ուզեց ու ամսոյս հինգին պաշտօնէն ետ քաշուեցաւ, որուն տեղ Բ. Դրան քով դեսպան Պ. Թուվնէլ անուանեցաւ, ու ժողովքի հրաւիրուած տերութեանց, արդէն անցած ամսոյն 28էն ծանուցուեցաւ որ ժողովքը առ ժամանակ մ'ուշացաւ, ու եռքէն անորոշ ժամանակի փոխուեցաւ։

Աս միջոցին ամէն տարուան սովորութեանը համեմատ Հռոմ գտնուող Գաղղիացւոց զօրապետը բազմութեամբ պաշտօնականաց տարեգլխին Ս. Քահանայապետին կ'երթայ ու շնորհաւորութեանցը մէջ անոր էբրեւ Քահանայապետ ու Թագաւոր իրենէ Գահէն ունեցած խնամարկական մեծարանքը ցուցընելէն ետքը կ'ըսէ, թէ որ գաբոյս ընդացէն մէջ հանդիպած փաբաց ու պարուոյ դաշտերուն համն էնիրցանէ ունենալ, անով կը միսիթարուինք որ Ձեր Սրբութեանը քովն ըլլալով ուղղափառութեան պարտուց դաշտին մէջն ենք։ Որուն Ս. Քահանայապետը շնորհակալ եղաւ ու Գաղղիայի հզօր աղգին ու քաջ զօրքին վրայ երկնային օրհնութիւնը խնդրելէն ետքը այսպէս ըսաւ. "Ու հոս Աստուծոյ ոտքն իյնալով՝ որն որ կար, կայ ու յաւիտեան պիտ'որ մնայ, խոնարհ սրտիւք կը խնդրենք, որ հաճի հեղուլ առատապէս իր շնորհքն ու լոյսը ան աղգին ու զօրքին Օգոստափառ Գլխոյն վրայ, որպէս զի նոյն լուսոյն առաջնորդութեամբը դժուար ճամբուն մէջ կարող ըլլայ շիտակ քալել ու ճանչնալ միանգամայն ան սկզբանց մտքորութիւնը, որոնք դեռ աս օրերս եբերեցած գրքուկի մը մէջ, որն որ իսկապէս կրնայ կոչուիլ կեղծաւորութեան նշանաւոր յիշատակարան ու հակառակ ասուածեանց անանշան պատկեր մը, կը բովանդակուին։ Բայց կը յուսանք, մնաւանդ թէ համոզուած իսկ ենք, որ ան լուսոյն օգնականութեամբ ան գրքուկին մէջ պարունակած սկիզբները ինք կը դատապարտէ, եւ աս մեր համոզումն անով աւելի կ'ամրանայ, որովհետեւ շատ չէ իրմէ խրկուած մեր ձեռքն այնպիսի թղթեր ունինք, որոնց ամէն մէկը ան սկզբանց մէյմէկ դատապարտութիւն է։ ու Ս. Քահանայապետը վախճան կու տայ իր խօսքին կայսեր կայսրուհւոյն ու ժառանգ իշխանին վրայ սովորական օրհնութիւնը խնդրելով։ Նաեւ Հռոմայ պաշտօնական լրագիրը գրեթէ աս ոճով ու աս մտքով քանի մ'օր յառաջ նոյն նիւթոյն վրայ գրած, ու գրուածին դէմ բողոքած էր։

Աս լրերը երբոր ետեւէ ետեւ Փարիզ հասան, հոգիները՝ իւրաքանչիւր ըստ ներքին զգածմանց շատ խռովեցան։ Կղերականք, որոնց արգելելաւ էր ի ջատագովութիւն իրաւանց Քահանայապետին լրագրաց մէջ բան մը հրատարակել, աւելի հոգի առին, ու սկսան զանազան կերպարանաց տակ իրենց գրուածքը դուրս հանել։ Օրլէանի Կարդինալը, նամակի ձեւով իր հովուականը հանեց, որն որ աներկիւղ ճշմարտութիւնը քարոզելուն համար Եւրոպան զարմացուց։ Իւնիվէր լրագիրը աս գրքուկին անդամալնութիւն ընելէն ետքը, Յուգա, համբուրելով մատնես զ... ըսելով խօսքը կը լմընցընէ։ Միսյն Գաղղիայի մէջ աս քիչ օրուան մէջ 107 տետրակ ելաւ աս գրքուկին պատճառաւ որոնց գրեթէ մեծ մասը սաստիկ թշնամութեամբ անոր դէմ կը պատերազմի։ Իսկ Մոնիթէօր լրագիրը՝ աս եղածները չէին ըլլար թէ որ Նաբոլէոն կայսեր նամակը Ս. Քահանայապետին ձեռքը յառաջագոյն հասած ըլլալով յառաջաբանութիւն մը ընելէն ետքը Դեկտ. 31ին կայսեր առ Ս. Քահանայապետ գրած նամակը կը հրատարակէ, որուն թուականը ըստ ոմանց շինծու է եւ աւելի ուշ պիտ'որ ըլլայ։ Կայսրը՝ աս նամակին մէջ Հռոմայ Ս. Աթոռոյն, ու առանձին Պիոս Թ.ին ի սկզբանէ հետէ ըրած որդիական ծառայութիւնները վեր վար անուշ խօսքերով յեղյեղելէն ետքը դառն եղրակացութիւն մը յառաջ կը բերէ "Ցաւ է՛ըրմ, է՛ըրմ, որ Ձեր Սրբութիւնը խաղաղութեան սիրոյն համար ոչ ոչ ելած քառաբանները պէտ է թողու,, (որուն Ս. Հայրը ժխտական պատասխան տուաւ, ինչպէս ամսոյս 17ին Հռոմայ պաշտօնական լրագիրը, կը ծանուցանէ)։ Խօսքին ընթացքին մէջ ան ալ կը հասկցնէ որ ամէն ուզածները իր ձեռքը չեն, եւ միանգամայն Իտալիայի ազգային շարժմունքը չափաւորել ուզած ատենը, անոր գլուխ ըլլալու պատիւը ուրիշին չի տար։

Ասով Նաբոլէոնը նորէն Անգղիայի հետ մէկ սիրտ մէկ հոգի եղաւ ու բոլոր Իտալիայի յեղափոխականաց սիրտը իրեն քաշեց. Կարիպալտին սկսաւ նորէն ձայն հանել ու Միլան պատշդամէ վար քարոզ տալ որ պիղծ քահանայութիւնը սուրբ երկրէն դուրս ելլէ երթայ. ու Բաթաժաթիին իշխանը հռչակաւոր կ. Քաւուրը տեղն անցաւ, որոնք աղէկ ցոյցեր չեն։ Աս յանկարծական փոփոխութիւնը՝ միայն ան բարիքը յառաջ բերաւ, որ ուրիշ յեղափոխութեան պաշտպան չըլլոյ տերութեանց աչքը բացուեցաւ, ու կամաց կամաց, թէ որ ստոյգ է, Ռուսի դահլիճին ակնարկութեան հնազանդելով, սկսան մէջերնին խօսիլ ու միանալու ճամբայ բանալ։ Կ'ըսուի նաեւ որ Նաբոլէոն կայսրը Անգղիայի սիրոյն համար ամէն խնդիրներէն ետ քաշուեցաւ (ի հարկէ առ ժամանակ մի), միայն թէ երկուքը մէկտեղ Իտալիայի խնդրոյն մէջ միաբան ու միակամ մնան, նաեւ ի դիպուածի որ ուրիշ տերութիւնները իրենց ուզածին հակառակն ուզեն։ Խօսք կայ որ Սավոյան ու Նիսծան Գաղղիան առնու՝ ու անոր տեղ Սարդինիայի Միջին Իտալիան տայ, եւ որպէս զի Անգղիան ասոր հաւանի, իրեն ալ Սարդինիա կղզին ընծայուած ըլլայ։ Ասոր նման ուրիշ առաջարկութեանց Անգղիան ան միայն կը պատասխանէ որ Իտալացիք ինչ կ'ուզեն ընեն, ու ըրածնին օրէնք համարուի, ու դրսէն ոչ ոք իրենց գործքին խառնուի։

— Սպանիայի բանակը վերջին լուրերուն նայելով Թեթուան քաղքին առջեւ հասած է։